
فارسیده ترنج

(بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران)

دکتر جلال خالقی مطلق

(عضو هیأت علمی دانشگاه امام نور اورمیّه)

با مقدمه:

دکتر جلال خالقی مطلق

انتشارات سخن

سرشناسه	آیدنلو، سجاد، ۵۹، ۱ -
عنوان قراردادی	شاهنامه، شرح
عنوان و نام پدیدآور	نارسیده ترنج بیست مقاله در شاهنامه و ادب حماسی ایران/ پژوهش و نگارش سجاد آیدنلو؛ مقدمه حسن خالقی مطلق.
مشخصات نشر	تهران: نشر سخن، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۴۷۶ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۹۵۵-۴
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	چاپ قبلی، نشر مانا، ۱۳۸۶.
عنوان دیگر	بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران.
موضوع	فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹-۴۴۱۶ ق. شاهنامه - نقد و تفسیر - مقاله‌ها - خطابه‌ها
موضوع	Ferdowsi, Abolqasem, Shahnameh - Criticism and interpretation : Address, essays, lectures
موضوع	شعر فارسی - قرن ۴ ق - تاریخ و نقد
موضوع	Persian poetry - 10th century - History and criticism :
موضوع	مقاله‌های فارسی - قرن ۱۴
موضوع	Persian essays - 20th century :
شناسه افزوده	خالقی مطلق، جلال، ۱۳۱۶ - مقدمه نویسنده
شناسه افزوده	Khaleghi Motlagh, Djalal :
شناسه افزوده	فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹-۴۴۱۶ ق. شاهنامه، شرح
شناسه افزوده	Ferdowsi, Abolqasem, Shahnameh :
رده‌بندی کنگره	PIR۴۴۹۵/۱۹۴ ۲ ۱۳۹۸ :
رده‌بندی دیویی	۸ ۱۶۱/۲۱ :
شماره کتابشناسی ملی	۵۶۴۵۸۳۹ :

وقایع و رویدادها

(مجله فصلنامه‌ها و نشریات علمی و پژوهشی)

نشانی: خیابان شاد

تهران، خیابان شاد، پلاک ۴۸

شماره ۴۸

تلفن: ۶۶۴۰۵۰۶

www.sokhanpub.net

E-mail: sokhanpub@yahoo.com

Instagram: sokhanpublication

Telegram: me/sokhanpub

فارسیده تونج

(بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران)

نویسنده: دکتر سجاد آیدینلو

ویراستار: نعیمه درویشی

چاپ اول: ۱۳۹۹

لیتوگرافی: صدف

چاپ: مهارت

تیراژ: ۷۷۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۹۵۵-۴

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۶۶۹۵۳۸۰۵ و ۶۶۹۵۳۸۰۴

فروش آنلاین و پشتیبانی سایت: ۶۶۹۵۲۹۹۶

فهرست

- ۱۱.....مقدمه چاپ دوم.....
- ۱۷.....بویا ترنج (مقدمه دکتر جلال خالقی مطلق).....
- ۱۹.....مقدمه چاپ اول.....
- ۳۳.....تأملاتی درباره منبع و شیوه کار فردوسی.....
- ۷۹.....این بیت از فردوسی نیست.....
- ۹۱.....ابیاتی محذوف یا گم شده از شاهنامه.....
- ۱۰۷.....واژه‌ای فراموش شده از شاهنامه در فرهنگ‌ها.....
- ۱۱۳.....بن‌مایه اساطیری «رویدن گیاه از انسان» و بازتاب آن در شاهنامه و ادب پارسی.....
- ۱۴۷.....نخستین سند ادبی ارتباط آذربایجان و شاهنامه.....
- ۱۷۵.....اصفهان و شاهنامه.....
- ۱۹۳.....مقدمه شاهنامه نسخه بریتانیا / لندن (۶۷۵ هـ ق).....
- ۲۱۹.....معجم شاهنامه و نکته‌هایی در شاهنامه‌شناسی.....
- ۲۳۵.....تندم فردوسی‌وار (فردوسی و شاهنامه در مرزبان‌نامه).....
- ۲۵۷.....شاهنامه در سفینه تبریز.....
- ۲۸۱.....«شاهنامه‌ای»ترین شعر غنایی.....

- ۲۹۹..... نکته‌هایی درباره تلمیحات «شاهنامه‌ای» خاقانی
- ۳۳۳..... نادرترین تلمیحات حماسی - اساطیری در شعر پارسی
- ۳۴۹..... همانندیابی دو تمثیل مثنوی در ادب حماسی
- ۳۷۱..... خویش‌کاری مشترک «نی» در بندهشن و مقدمه مثنوی (فرضیه‌ای در بررسی مقایسه‌ای حماسه و عرفان)
- ۳۹۳..... گزارشی از حمدالله مستوفی درباره «سیب نظم شاهنامه»
- ۴۱۱..... سب کبخسرو (نکته‌های اساطیری در یکی از گزارش‌های شفاهی - مردمی داستان غیبت کبخسرو)
- ۴۲۹..... چند نکته، سب و آگاهی تازه درباره جام جمشید و کبخسرو
- ۴۶۱..... رد اصالت سب کبخسرو به فردوسی در فضای شبکه‌ای مجازی

به نام خداوند جان و خرد

هفتمین چاپ دوم

چاپ نخست مجموعه نارسیده ترنج در پاییز سال ۱۳۸۶ به همت انتشارات نقش مانا در اصفهان منتشر و در پاییز سال ۱۳۸۸ شمارگان آن تمام شد. از آن سال تا هنگام نگارش این سطور (اسفندماه ۱۳۹۷) اشتغالات بنده به تألیف و تصحیح آثار دیگر (مقالات و کتاب‌ها) مانع پرداختن به چاپ دوم کتاب بود تا اینکه اصرارهای لطف‌آمیز و مکرر برخی دوستان و علاقه‌مندان شاهنامه و پیگیری‌های جناب آقای علی اصغر علمی، مدیر فرهنگ گسترانتساب، سخن، مرا برای آماده کردن چاپ دوم این مجموعه مختصر دل داد و برانگیخت. اکنون که زده سال از چاپ نخست کتاب می‌گذرد چند نکته برای آگاهی خوانندگان ارجمند عرض می‌شود:

۱. در فاصله انتشار تا اتمام نسخه‌های چاپ اول کتاب، بزرگوارانی مقاله‌هایی در معرفی و نقد آن منتشر کردند که با ذکر مشخصات مواردی که نگارنده دیده و خوانده است، از همه آنها بسیار بسیار سپاسگزاری می‌شود. این گفتارها به ترتیب تاریخ چاپ عبارت است از: «نارسیده ترنج»، ابوالفضل خطیبی، نامه فرهنگستان، دوره دهم، شماره سوم (پیاپی ۳۹)، پاییز ۱۳۸۷، صص ۱۹۷-۲۰۰؛ «نارسیده ترنج»، سید محمود رضا غیبی، جهان کتاب، سال سیزدهم، شماره ۹ و ۱۰ (پیاپی

۲۳۵-۲۳۶)، آذر- دی ۱۳۸۷، صص ۵۰-۵۲؛ «گفتارهایی در ادب حماسی ایران»، سالار رضازاده، کتاب ماه ادبیات، سال دوم، شماره ۲۵ (پیاپی ۱۳۹)، اردیبهشت ۱۳۸۸، صص ۱۰۲-۱۰۵.

۲. پس از چاپ نخست نارسیده ترنج اظهار لطف بنده نوازانه شماری از دانشمندان و محققان شامل حال نگارنده شد که از آن میان باید از زحمت و عنایت مکتوب شادروان استاد ایرج افشار، مرحوم استاد دکتر بهمن سرکاراتی، خانم دکتر مهری باقری و استاد جويا جهان بخش یاد کرد و سپاس گزارد.

۳. بعضی از پژوهشگران و فرهیختگان نیز در نامه‌هایی به نگارنده یا ضمن گفتگوهای شفاهی پرسش‌هایی را درباره برخی مقالات نارسیده ترنج مطرح کردند و نکات دقیقی را یادآور شدند. از جمله محقق ذمیل به یادگار، جناب آقای دکتر اکبر نحوی در نامه مفصلی اشاره کرده‌اند که در مقاله «این بیت از فردوسی است» بیت جامی:

بر زن نیک است نفرین بدش

خواجه فردوسی که انی بنزدش

ناظر بر این بیت است:

که نفرین بد بر زن نیک باد

چنین گفت شاه جهان کیدمان

این بیت- که ایشان نوشته‌اند سال‌ها پیش در کتابی دیده‌اند و نام مأخذ آن را به یاد ندارند- از بخش کهن‌تر *برزنامه* است و هم در چاپ روان‌نهاد دکتر دبیرسیاقی و هم در تصحیح خود جناب دکتر نحوی از این منظومه آمده است^۱ و رابطه آن با بیت جامی محتمل‌تر از بیت برافزوده منسوب به فردوسی است که نگارنده در آن مقاله آورده است. بیت جامی بیت شمس‌الدین محمد کوسج، ناظم *برزنامه* را از فردوسی دانسته بر اساس سنت انتساب غالب به شعرای بحر متقارب به فردوسی / *شاهنامه* در گذشته ادبی و فرهنگی ایران است. همچنین اشاره به بیت جامی از *برزنامه* در سده نهم (روزگار جامی) نشان می‌دهد که بعضی از ابیات این منظومه در آن زمان در حد تأثیر بر سخن گویندگانی مانند جامی متداول شده بوده است.

دکتر نحوی به‌درستی از بودن نام «آشیل»- که صورت فرانسوی نام پهلوان یونانی است- در

۱. به ترتیب، رک: *برزنامه*، منسوب به عطایی رازی، به اهتمام دکتر سید محمد دبیرسیاقی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی ۱۳۸۲، ص ۳۱، ب ۳۱۴۲؛ کوسج، شمس‌الدین، *برزنامه* (بخش کهن)، تصحیح دکتر اکبر نحوی، تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب ۱۳۸۷، ص ۲۳۷، ب ۱۳۱۹.

منظومه غازان نامه (← مقاله «نادرتین تلمیحات حماسی- اساطیری در شعر پارسی») اظهار شگفتی کرده و نوشته‌اند «به گمان بنده آشیل در این بیت یا محرف کلمه‌ای دیگر است و یا مصحح این کلمه را نادرست خوانده و یا در معنی‌ای خلاف آنچه حضرت عالی تصوّر کرده‌اید به کار رفته است».

چنان‌که نگارنده در پی‌نوشت شماره ۵ همان مقاله اشاره کرده است چند تن دیگر از پژوهشگران نیز از ذکر این نام در آن منظومه قرن هشتمی شگفت‌زده شده بودند و این ابهام و تعجب در خود نگارنده نیز هست ولی به هر حال ضبط متن مصحح غازان نامه «آشیل خاتون- پرست» است و امید است که مصحح دانشمند متن یا دیگران در این باره روشن‌گری کنند. در همین جا باید گفت که استاد دکتر خالقی مطلق در یادداشتی که به همراه مقدمه شاگردنوازانة خویش بر مجموعه، به این بنده مرحمت فرموده‌اند درباره این تلمیح نادر غازان نامه نوشته‌اند «به گمان من به احتمال سیاه، ریاد، وایت آشیل و بریزنیس از یک روایت محلی گرفته شده است که البته به نوبه خود به ایلیاد بر می‌گردد. این موضوع نمونه‌های دیگر نیز دارد. برای مثال نفوذ افسانه غول یک‌چشم در ادیسه، در حماسه ناریس، از قوم آسی در قفقاز و در حماسه دده قورقورد در جنوب آسیای کوچک که هر دو از نظر جغرافیایی با محل سرایش غازان نامه نزدیکی دارند».

فرهیخته علاقه‌مند جناب آقای علی لطیفی از اصفهان در نامه‌ای پرمهر نکته‌ای را درباره مقاله «اصفهان و شاهنامه» متذکر شده بودند و دانشجوی کوشا، سکار خانم فرزانه عظیمی زواره- باز از اصفهان- نکات و سؤالاتی را درباره برخی مقالات نارسیده ترنج مطرح کرده بودند. از همه این ارجمندان بسیار تشکر می‌کنم.

۴. پس از طرح واژه «یازگار» در نخستین جای چاپ مقاله «وارسی فراوش» شده از فرهنگ‌ها در شاهنامه (← فرهنگ‌نویسی، دوره اول، شماره اول، دی ۱۳۸۶، صص ۲۰۰-۲۸۵) در همان شماره از مجله به ترتیب دکتر ابوالفضل خطیبی و استاد دکتر علی‌اشرف صادقی نظریات ارزشمند خود را در این باره منتشر کردند.^۲ در شماره دوم مجله فرهنگ‌نویسی نیز دکتر مهرداد نغزگوی کهن مطلبی درباره املای این لغت چاپ کرده‌اند.^۳ پیشنهاد می‌شود که خوانندگان علاقه‌مند

۱. ر.ک: خطیبی، ابوالفضل؛ «یازگار یا یادگار»، فرهنگ‌نویسی، دوره اول، شماره اول، دی ۱۳۸۶، صص ۲۸۶-۲۸۹؛ صادقی، علی‌اشرف؛ «درباره یازگار»، همان‌جا، ص ۲۹۰.

۲. ر.ک: نغزگوی کهن، مهرداد؛ «یازگار و یادگار و انشقاق اولیه»، فرهنگ‌نویسی، شماره دوم، مهر ۱۳۸۸، صص ۲۲۲-۲۲۶.

برای تکمیل مطالب مقاله «واژه‌های فراموش شده از فرهنگ‌ها در شاهنامه» به این یادداشت‌های مفید هم مراجعه کنند.

۵. در مقاله «شاهنامه‌ای‌ترین شعر غنایی» بیت:

سیاه اندرون باشد و سنگدل
که خواهد که موری شود تنگ‌دل

از بوستان سعدی است.^۴ در مقاله «نکته‌هایی درباره تلمیحات شاهنامه‌ای خاقانی» نیز در

بیت:

کاووس در فراق سیاوش به اشک خون
با لشکری چه کرد به تنها من آن کنم

خوانش درست مصراع دوم با درنگی پس از «چه کرد» است و «به تنها» را باید مربوط به «من» دانست. در این صورت معنا و تلمیح بیت کاملاً روشن است و اشاره مبهم / سرگردانی نخواهد بود: سوگ و اندوه من به تنهایی برابر با شیون و زاری کاووس و لشکریانش در کشته شدن سیاوش خواهد بود.

۶. چون مقاله نخست این مجموعه- و در واقع پربرگ‌ترین گفتار آن- درباره موضوع مهم و پیچیده منابع شاهنامه است. نماز یادآوری کرد که شاهنامه‌شناس دانشمند، استاد دکتر جلال خالقی مطلق، جستاری عمده و مفصل در این باره منتشر کرده‌اند که نام و مشخصات آن برای رجوع و بهره‌مندی همه پژوهشگران و استادان ادب حماسی ایران آورده می‌شود: «از شاهنامه تا خدای‌نامه: جستاری درباره مآخذ مستقیم غیرمستقیم شاهنامه (با یک پیوست: فهرست برخی متون از دست‌رفته به زبان پهلوی)»، نامه «یر» باستان، سال هفتم، شماره اول و دوم (پیاپی ۱۳ و ۱۴)، ۱۳۸۶، صص ۳-۱۱۹.

۷. در مقالات نرسیده ترنج یکی دو بار از نخستین ترجمه عربی شاهنامه به قلم اثیرالملک نیشابوری یاد و به خلاصه مقاله‌ای از استاد دکتر شفیعی کدکنی از ۱۳۸۶، ده شده است (→ گفتارهای «تأملاتی درباره منبع و شیوه کار فردوسی» و «معجم شاهنامه و نکته‌هایی در شاهنامه-شناسی»). در اینجا برای اطلاع علاقه‌مندان مشخصات متن کامل این مقاله نو و ارزشمند ذکر می‌شود: «قدیم‌ترین ترجمه شاهنامه»، یشت فرزادنگی (جشن‌نامه دکتر محسن ابوالقاسمی)، به اهتمام سیروس نصرالله‌زاده و عسکر بهرامی، تهران، هرمس، ۱۳۸۴، صص ۳۳۵-۳۴۱.

۴. ر.ک: سعدی، مصلح‌الدین؛ بوستان (سعدی‌نامه)، تصحیح دکتر غلامحسین یوسفی، تهران، خوارزمی، چاپ پنجم،

۸. در چاپ نخست نارسیده ترنج چهار مقاله پایانی مجموعه با نام‌های «از میراث ادب حماسی ایران»، «بررسی فرامرزنامه»، «مهمین دخت بانوگشسپ سوار» و «رمانس همای‌نامه» مقالات نقد کتاب و در معرفی و بررسی تصحیح چهار منظومه کوش‌نامه، فرامرزنامه، بانوگشسپ‌نامه و همای‌نامه است. در این چاپ به دلیل اینکه شاید مخاطبان و علاقه‌مندان این گونه مقالات کمتر از گفتارهای تحقیقی باشد آن چهار مقاله نقد را حذف و چهار مقاله پژوهشی جایگزین کرده‌ایم؛ یعنی مقالات هفدهم تا بیستم چاپ دوم نارسیده ترنج جدید است و در چاپ پیشین نیست.

۹. در چاپ دوم نارسیده ترنج در متن و محتوای هیچ‌یک از مقالات دست برده نشده است و این شیوه‌ای است در تدوین و انتشار مجموعه مقالاتی است که هر یک پیش‌تر در جایی به طبع رسیده است. اینک از نگارش و چاپ بعضی مقالات این کتاب پانزده سال یا بیشتر می‌گذرد کلیت و نتایج همه آنها هنوز مورد تأیید نگارنده است اما بدیهی است که درباره پاره‌ای جزئیات می‌توان بحث و تجدید نظر کرد. در شماری از مقالات نظیر «بن‌مایه اساطیری رویدن گیاه از انسان» و «اصفهان و شاهنامه» نتواند دیگر و بیشتری افزود.

۱۰. در چاپ دوم، مشخصات نارسیده ترنج جای انتشار هر مقاله در زیرنویس اولین صفحه هر جستار آورده شده است.

۱۱. در چاپ نخست کتاب، به پیشنهاد و سلیقه ناشر آن (انتشارات نقش مانای اصفهان) ارجاعات درون‌متنی مقالات به شیوه عددی تبدیل شده است یعنی داخل پرانتز دو شماره آمده که اولی شماره ردیف منبع در فهرست مآخذ و دومی شماره صفحه / صفحات است. چون این روش در تحقیقات ادبی متداول نیست در چاپ کنونی آن را به شیوه درون‌متنی ارجاعات داخل متن برگردانده‌ایم یعنی (نام خانوادگی مؤلف یا صاحب اثر، تاریخ چاپ، شماره / بند، شماره صفحه / صفحات). ارجاعات مقالاتی هم که در اولین جای چاپشان به صورت ذکر منابع در پی نوشت‌ها/ یادداشت‌ها بوده به همان صورت حفظ شده است.

۱۲. در برگ تقدیمیه چاپ نخست، این مجموعه به دکتر محمدمبین ریاحی، استاد ایرج افشار و دکتر منوچهر مرتضوی تقدیم و به یاد دو استاد فقید مرحومان دکتر عبدالحسین زرین‌کوب و دکتر احمد تقضلی آراسته شده بود. اکنون که چاپ دوم کتاب آماده می‌شود متأسفانه دکتر ریاحی، استاد افشار و دکتر مرتضوی نیز به «یاران عزیز آن طرف» پیوسته و در سرای دیگر آرام یافته‌اند. از این روی تقدیمیه چاپ دوم به یاد همه آن بزرگان درگذشته زینت یافته است.